

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การแสดงโขนพบหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุลาอูแบร์ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) ซึ่งนายธนิศ อยู่โพธิ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือโขนว่า วิวัฒนาการของโขนนำมาจากการเล่นสามอย่าง คือ นำแบบอย่างการแต่งกายมาจากการละเล่นชกนาคศึกคำบริพัทธ์ นำท่าเต้นและการพากย์เจรจาจากการแสดงหนังใหญ่ ส่วนการรำร่าและท่ารบต่าง ๆ ได้รับอิทธิพลมาจากการละเล่นกระบี่กระบอง โดยได้นำมาปรับปรุงและสอดแทรกศิลปะต่าง ๆ ไว้ในการแสดงโขน ซึ่งโขนแบ่งออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ โขนกลางแปลง โขนนั่งราวหรือโขนโรงนอก โขนหน้าจอ โขนโรงใน และโขนฉาก

การแสดงโขนแต่โบราณนิยมแสดงตอนยกรบเพื่อแสดงให้เห็นรูปแบบกระบวนการยกทัพและกระบวนท่ารบต่าง ๆ ต่อมาในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าให้เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เป็นผู้บังคับบัญชากรมมหรสพของพระราชสำนักทั้งหมด เจ้าพระยาเทเวศร์ได้นำโขนหลวง ละครหลวง มาฝึกซ้อมร่วมกัน ทำให้การแสดงโขนหลวงได้รับอิทธิพลของการแสดงของละครในมาผสมผสาน คือ มีการแทรกบทร้องเข้ากับทำนองดนตรีประกอบในการแสดง ซึ่งแต่เดิมนั้นการแสดงโขนมีเพียงการพากย์และเจรจาเท่านั้น ด้วยสาเหตุนี้เองที่ทำให้ผู้แสดงโขนต้องรำตามบทร้องแบบเดียวกับละครใน แต่ก็ยังมีการพากย์และการเจรจาตามแบบโขนที่มีมาแต่โบราณสลับกันไป บรรดาศิลปิน และ บรมครูที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นคือ พระยาพรหมภักดี พระยานัฏกานูรักษ์ พระยารามราชพ และอีกหลาย ๆ ท่านที่เข้ามาฝึกโขนและละครในของกรมมหรสพ ต่อมาในสมัยสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เป็นยุคที่เกิดภาวะทางเศรษฐกิจจึงเป็นเหตุให้กรมมหรสพต้องยุบลง ศิลปินโขน ละคร ตลอดจนครูผู้ฝึกหัดโขนและละครต่างก็แยกย้ายกันไปอยู่ตามบ้านเจ้านายต่าง ๆ

เมื่อปี พ.ศ. 2477 หลวงวิจิตรวาทการ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร มีความประสงค์ที่จะเปิดโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ (วิทยาลัยนาฏศิลป์ในปัจจุบัน) บรรดาศิลปินที่กระจัดกระจายกันอยู่จึงได้มีโอกาสเข้ารับราชการเพื่อเป็นครูผู้ฝึกหัดโขน ละคร อีกครั้ง ซึ่งมีครูผู้ใหญ่ฝ่ายยักษ์ในครั้งนั้น คือ ครูอร่าม อินทรนัญ ซึ่งท่านเป็นลูกศิษย์ของพระยานัฏกานูรักษ์ คุณหญิงนัฏกานูรักษ์และเจ้าพระยาพรหมภักดี ครูอร่ามได้ฝึกหัดลูกศิษย์รุ่นต่อมาอีกหลายท่าน

ด้วยกัน เช่น นายราชมพ โปธิเวส นายชัยยศ คุ้มมณี และนายจตุพร รัตนวราหะ สำหรับการฝึกหัดโขนรุ่นแรก ๆ ของโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์นั้นเป็นการฝึกไว้สำหรับแสดงและเพื่อเพิ่มบุคลากรทางการสอน การฝึกหัดในครั้งนั้นจึงแยกเด็กนักเรียนชายฝึกหัดตามบทบาทของตัวเอกเป็นรายบุคคลไป สำหรับครูจตุพร รัตนวราหะ นั้นครูอร่ามได้คัดเลือกให้ฝึกหัดในบทบาทของทศกัณฐ์ โดยท่านเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้ด้วยตนเอง

ครูจตุพร รัตนวราหะ เป็นนักเรียนโขนรุ่นที่ 3 ของโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์ ขณะที่ครูจตุพรกำลังศึกษาอยู่นั้น ได้มีโอกาสสอบคัดเลือกเข้ารับตำแหน่งศิลปินจัตวา กองการสังคีต และได้โอนย้ายเป็นข้าราชการครูในตำแหน่งครูตรี แผนกโรงเรียนนาฏศิลป์ กองศิลปศึกษากรมศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2508 หลังจากนั้นชีวิตการรับราชการของครูจตุพร รัตนวราหะ ได้ก้าวหน้าขึ้นตามลำดับจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2526 ครูจตุพรได้มีโอกาสไปดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง และในปี พ.ศ. 2531 ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป์สุโขทัยจนเกษียณอายุราชการ หลังจากนั้นกรมศิลปากรได้แต่งตั้งให้ครูจตุพรดำรงตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย เนื่องจากท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านนาฏศิลป์โขนเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการรำและกลวิธีในการแสดงบทบาทของทศกัณฐ์ และเมื่อได้ศึกษาชีวิตประวัติเบื้องต้นของครูจตุพร รัตนวราหะ พบว่าชีวิตของท่านมีความผูกพันกับนาฏศิลป์มาโดยตลอด กล่าวคือ เป็นนักเรียนนาฏศิลป์ เป็นศิลปิน เป็นครู เป็นผู้บริหารและเป็นนักวิชาการที่มีผลงานเด่นอีกด้วย นอกจากนี้ครูจตุพร รัตนวราหะ ยังได้รับการคัดเลือกให้เป็นบุคคลหนึ่ง ที่ได้รับการต่อเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงสุดของนาฏศิลป์ไทย โดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ครูเจียร จารุจรณ เป็นผู้ต่อทำรำในพิธีพระราชทานครอบประชนผู้ประกอบพิธีไหว้ครู และต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ และทรงประทับเป็นประธานในพิธีเมื่อวันพฤหัสบดี ที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2527 ณ ศาลาดุสิตดาลัย พระราชวังดุสิต นับได้ว่าเป็นเกียรติประวัติที่สำคัญของท่านก็ว่าได้

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นว่าน่าจะศึกษากระบวนการรำและกลวิธีในการแสดงบทบาทของทศกัณฐ์ในการแสดงโขนของครูจตุพร รัตนวราหะ โดยเลือกบทบาทของทศกัณฐ์ ตอน นางลอย เพราะบทบาทของทศกัณฐ์ในตอนนี้มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากการแสดงโขนตอนอื่น ๆ คือ นอกจากจะมีท่ารำจากท่ามาตรฐานที่มีอยู่ในการฝึกหัดกระบวนการรำของยักษ์ คือ กระบวนท่ารำเพลงช้าปี กระบวนท่ารำร้าย ประกอบกับลักษณะท่าบางท่าที่มีอยู่ในการฝึกหัดทำเบื้องต้น คือ แม่ท่ายักษ์ เพลงเชิด เพลงปฐมแล้ว ยังมีการสอดแทรกท่ารำต่าง ๆ ซึ่งเลียนแบบกิริยาท่าทางตามธรรมชาติของมนุษย์ เช่น การจับคาง การโอบกอด การจับมือ

การกัคนิ้วมือ เป็นต้น เมื่อนำมาปรุงแต่งเป็นทำนาฏศิลป์โดยสอดใส่อารมณ์และแสดงท่าทางต่างๆ ให้ออกมาเป็นธรรมชาติมากที่สุด ซึ่งท่าทางเหล่านั้นเป็นกระบวนการรำและกลวิธีเฉพาะบุคคลที่ลอกเลียนแบบได้ยาก ซึ่งน่าจะนำมาเรียบเรียงไว้เป็นหลักฐาน เพราะธรรมชาติของวิชานาฏศิลป์ โขน มีวิธีการฝึกหัดถ่ายทอดความรู้ด้วยตัวบุคคล ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดใช้เพียงวิธีการจดจำและวิธีปฏิบัติเท่านั้น โดยครอบคลุมถึงบทบาทที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน คือ เริ่มตั้งแต่ทศกัณฐ์เกี่ยวนางสีดาแปลงในเพลงไอ้ชาตรีและบทบาทศกัณฐ์เงินอายุในเพลงเงินจิมเล็กและบทบาทที่ไม่นิยมนำมาใช้ในการแสดง คือ กระบวนการรำในบทนั่งเมือง ประกอบไปด้วยเพลงซ้ำปี เพลงสร้อยเพลง เพลงทองย่อน และกระบวนการรำบทบาทของทศกัณฐ์ตอนเกี่ยวนางสีดาแปลงในเพลง ไอ้โลมใน มาประมวลให้เป็นระบบเพื่อให้ความรู้ทางภาคปฏิบัติปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร และสามารถใช้เป็นตำราทางวิชาการอันเป็นประโยชน์ต่อศิลปิน ครู และบุคลากรที่สนใจด้านนาฏศิลป์ ได้นำไปเป็นแนวทางในการแสดงและการศึกษาต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาประวัติและผลงานของครูจตุพร รัตนวราหะ
- 2.2 เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการรำ และกลวิธีในการแสดงบทบาททศกัณฐ์ของครูจตุพร รัตนวราหะ จากการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตอน นางลอย

3. ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยทำการศึกษากลวิธีการแสดงจากกระบวนการรำบทบาททศกัณฐ์ จากการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตอนนางลอย ของครูจตุพร รัตนวราหะ

4. วิธีการดำเนินการวิจัย

- 4.1 ศึกษาจากเอกสารทางวิชาการและบทความที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูล ได้แก่
  - หอสมุดแห่งชาติ
  - สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
  - ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
  - ฝ่ายวิชาการ สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร
- 4.2 การสังเกตการณ์จากการแสดงที่เป็นวีดิทัศน์ และการฝึกสอนของครูจตุพร รัตนวรား
- 4.3 ประสบการณ์ตรงของผู้วิจัย ที่ได้รับการถ่ายทอดกระบวนการรำและกลวิธีในการแสดง ในบทบาทของทศกัณฐ์ ในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอน นางลอย จากครูจตุพร รัตนวรား
- 4.4 การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแสดงและบุคคลอื่น ที่เกี่ยวข้อง
- 4.4.1 ผู้ทรงคุณวุฒิด้านวิชาการ
- นางสาวปราณี สำราญวงศ์ ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
  - นายเสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง พ.ศ. 2533
  - นายประเมษฐ์ บุญยะชัย อาจารย์3 ระดับ 8วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- 4.4.2 ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแสดง
- นายจตุพร รัตนวรား ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย สำนักงานสังคีต สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร
  - นายราชมพ โภธิเวส ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย สำนักงานสังคีต สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร
  - นายอุดม อังสุธร ข้าราชการบำนาญ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
  - นางนพรัตน์ หวังในธรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
  - นายธงไชย โภชยารมย์ ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏศิลป์ไทย สำนักงานสังคีต สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร
  - นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้อำนวยการสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร

- นายประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- นางสาวจินดารัตน์ วิริยะวงศ์ นาฏศิลป์ในระดับ 8
สำนักการสังคีต สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร
- นางรจนา พวงประยงค์ นาฏศิลป์ในระดับ 8
สำนักการสังคีต สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร

4.4.3 บุคคลที่เกี่ยวข้อง

- นายแจ้ คล้ายสีทอง ศิลปินแห่งชาติ สาขาคีตศิลป์ไทย พ.ศ. 2538
- นางสาวทัศนีย์ ชุนทอง ผู้เชี่ยวชาญด้านคีตศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- นางชุมศรี รัตนวราหะ ภรรยาของครูจตุพร รัตนวราหะ
- นางสาวอดิวิรรณ รัตนวราหะ อาจารย์ 2 ระดับ 5 วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

4.4.4 สรุปผลการศึกษาทั้งหมดนำเสนอผลงานวิจัยตามลำดับดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

- 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
- 1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย
- 1.3 ขอบเขตการวิจัย
- 1.4 วิธีการดำเนินการวิจัย
- 1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

บทที่ 2 ประวัติและผลงานครูจตุพร รัตนวราหะ

- 2.1 ประวัติส่วนตัว
- 2.2 ประวัติการศึกษา
  - 2.2.1 การศึกษาทางด้านวิชาสามัญ
  - 2.2.2 การศึกษาทางด้านศิลปะ
- 2.3 ประวัติการรับราชการ
  - 2.3.1 ช่วงของการเป็นศิลปิน
  - 2.3.2 ช่วงของการปฏิบัติการสอน

- 2.3.3 ช่วงของการเป็นผู้บริหาร
- 2.4 ผลงานของครูจตุพร รัตนวราหะ
  - 2.4.1 ผลงานด้านการแสดง
  - 2.4.2 ผลงานทางวิชาการ
- 2.5 เพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ

บทที่ 3 องค์ประกอบในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอย

- 3.1 ประวัติทศกัณฐ์
- 3.2 การคัดเลือกผู้แสดงทศกัณฐ์
- 3.3 การฝึกหัดอิริยาบถต่าง ๆ ของทศกัณฐ์
- 3.4 เครื่องแต่งกายของทศกัณฐ์
- 3.5 วงปี่พาทย์ที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงโขน
- 3.6 อุปกรณ์การแสดง
- 3.7 ลำดับการแสดง
- 3.8 วรรณกรรมประกอบการแสดง

บทที่ 4 ภาระบททำรำของทศกัณฐ์ในการแสดงโขนตอนนางลอย

- 4.1 ทศกัณฐ์บทนั่งเมือง
  - 4.1.1 เพลงซ้ำปี
  - 4.1.2 เพลงสร้อยเพลง
  - 4.1.3 เพลงทองย่อน
  - 4.1.4 เพลงคลื่นกระทบฝั่ง
- 4.2 ทศกัณฐ์บทเกี่ยวนางสีดาแปลง
  - 4.2.1 เพลงลีลากระทุ่ม
  - 4.2.2 เพลงไอ้ชาตรี
  - 4.2.3 เพลงไอ้โลมใน
- 4.3 ทศกัณฐ์บทเงินอาย
  - 4.3.1 เพลงจินจิมเล็ก
- 4.4 วิเคราะห์ภาระบททำรำและกลวิธีการแสดงของครูจตุพร รัตนวราหะ ในบทบาทของทศกัณฐ์

บทที่ 5 สรุปและเสนอแนะ

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 5.1 ทราบถึงประวัติและผลงานของครูจตุพร รัตนวราหะ
- 5.2 ทราบถึงองค์ประกอบในการแสดงโขน เรื่อง รามเกียรติ์ ตอน นางลอย
- 5.3 ทราบถึงกลวิธีในการแสดงจากกระบวนการรำในบทบาทของทศกัณฐ์ในการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตอน นางลอย ของครูจตุพร รัตนวราหะ
- 5.4 เป็นเอกสารทางวิชาการ เพื่อประโยชน์แก่ผู้ศึกษาต่อไป